

BELGIË EN NEDERLAND TUSSEN TWEE WERELDOORLOGEN

Nationale gevoelens en botsende ambities

MARIA DE WAELE*

BEGIN APRIL 1996 ONTHULDE DE NEDERLANDSE MILITAIR-HISTORICUS HEIN BIJKERK DAT HET NEDERLANDSE LEGER IN 1919 PLANNEN MAAKTE OM BELGIË AAN TE VALLEN. BIJKERK BASEERDE ZICH OP GEHEIME CORRESPONDENTIE DIE HIJ ONTDEKTE IN ARCHIEVEN VAN DE NEDERLANDSE GENERALE STAF¹. DE SPANNINGEN TUSSEN NEDERLAND EN BELGIË IN 1919 WAREN UITERAARD VOORAL TE WIJTEN AAN DE BELGISCHE GEBIEDSEISEN, GERICHT OP NEDERLANDS-LIMBURG EN ZEEUWS-VLAANDEREN. MEER ALGEMEEN HEEFT HET FEIT DAT BELGIË WËL, EN NEDERLAND NIET, BIJ DE EERSTE WERELDOORLOG BETROKKEN WERD NIET ALLEEN HUN WEDERZIJDSE RELATIES, MAAR OOK HUN INTERNATIONALE OPSTELLING, HUN BINNENLANDSE POLITIEKE EVOLUTIE ËN HUN REACTIE OP DE DUITSE INVAL EN BEZETTING TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG STERK BEÏNVOED. SAMENVATTEND KAN MEN ZEGGEN DAT 4 AUGUSTUS 1914 EENZELFDE NATIONALE BETEKENIS HAD VOOR BELGIË ALS 10 MEI 1940 VOOR NEDERLAND.

I. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog: tussen beleefde afstandelijkheid en commerciële neutraliteit

België en Nederland waren beiden neutrale landen, die zich zoveel mogelijk buiten Europese tegenstellingen en conflicten hielden. Hun internationaal statuut was echter fundamenteel verschillend: België was sinds 1830 verplicht neutraal en beschikte maar over een beperkte bewegingsvrijheid, Nederland stelde zich in de loop van de 19de eeuw in toenemende mate vrijwillig afzijdig op. Alhoewel de Nederlandse neutraliteit aanvankelijk steunde op welbegrepen eigenbelang, verschoof de fundering meer en meer van het pragmatische naar het ethische en volkenrechtelijke. Sommige Nederlandse historici voeren dan ook aan dat het land zijn verlies aan internationale invloed wilde compenseren door de morele superioriteit van de afzijdigheid te beklemtonen. Zo schreef E.H. Kossmann in dit verband: «Nederland vond voor zijn gekwetste eigenliefde (na 1830) compensatie in het besef de enige rechtvaardige te zijn in een door macht beheerste wereld... het cynische Europa zou spoedig de adel van de Nederlandse zaak begrijpen en het dappere volk huldigen dat niets anders wenste dan, teruggetrokken binnen zijn oude, dierbare grenzen en trouw als in zijn grootste tijd aan God en recht, zijn eigen leven te volgen»². In de jaren voor de Eerste Wereldoorlog groeide de overtuiging dat Nederland een unieke internationale roeping had, als beschermer van de internationale fatsoensnormen en als bemiddelaar bij conflicten.

1 De onthulling gebeurde in het VPRO-programma O(nvoltooid) V(erleden) T(ijd). Zie ook DS, *De Morgen*, HLN, *Le Soir*, en NRC-*Handelsblad*, 1.IV.1996.

2. E.H. KOSSMANN, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam en Brussel, 1976, p. 111-112.

In normale omstandigheden werd de verhouding tussen België en Nederland gekenmerkt door beleefde afstandelijkheid. De wederzijdse officiële interesse was niet erg groot: België beschouwde Nederland als een wat ingedommelde natie, die teerde op een vergane grootheid maar de aansluiting met moderne, dynamische staten gemist had. Ook de herinnering aan de scheidingsregeling van 1839, waarbij België Nederlands-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen had moeten afstaan, bleef zeer lang nazinderen. Daarnaast stonden tegengestelde commerciële belangen hartelijke relaties in de weg. Vooral aan Belgische kant lieten de geschillen over de waterwegen, m.n. het beheer van de Scheldemonding en de verbinding met de Maas en de Rijn, diepe sporen na. Zij droegen bij tot een negatieve beeldvorming van de Nederlanders als «beperkte en inhalige wezens, die schraperigheid paarden aan spreekwoordelijke traagheid».

Bij een toename van de internationale spanning zoals in 1848 en de jaren 1867-1871 zochten België en Nederland omzichtig toenadering. Hun geografische ligging en hun militaire zwakte schreef hen, ondanks hun verschillend internationaal statuut, in crisismomenten een bijna identieke koers voor. Deze toenaderingspogingen verliepen niet zonder dubbelzinnigheid. De vage plannen tot samenwerking met de noorderburen werden aan Belgische zijde geregeld doorkruist door de wens om het gebiedsverlies van 1839 ongedaan te maken. Den Haag vreesde dat een nauwe(re) samenwerking met België gevaren kon inhouden voor zijn eigen veiligheid, de zuiderbuur werd immers veel directer bedreigd dan de "historische natiestaat" Nederland. De noorderburen meenden dat zij Europese stormen alleen konden doorstaan, zij hadden België niet echt nodig³.

II. Augustus 1914: de scheiding der geesten

«Wezen we Belg!»

De Duitse inval van 4 augustus 1914 lokte in België een algemene patriottische reactie uit, waarvan men zich vandaag maar moeilijk de omvang en de hevigheid kan voorstellen. De jarenlange binnenlandse partijpolitieke – en taaltwisten werden opzij geschoven. Door het brutale optreden van Duitsland bij de inval werden het natio-

3 De algemene tendensen van het buitenlands beleid van België en Nederland worden besproken door J.C. BOOGMAN, «Achtergronden en algemene tendenties in het buitenlands beleid van Nederland en België in het midden van de 19de eeuw», in *Bijdragen en Mededelingen Historisch Genootschap Utrecht*, 1962 (LXXVI), p. 42-73 – E.H. KOSSMANN, *op.cit.*, p. 317-330 – C.A. TAMSE, *Nederland en België in Europa, 1859-1871. De zelfstandigheidspolitiek van twee kleine staten*, Den Haag, 1973, p. 119-187 – ID., «Voorstellingen en beeldvorming als psychologische faktor in de Belgisch-Nederlandse betrekkingen, 1840-1870», in *Acta van het Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945*, Gent, 1982, p. 297-328 – «Nederland en België in Europa, 1874-1914», in AGN, 1978, dl. 13, p. 517-521 – «De diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en België», in *id.*, p. 520-521.

naal gevoel en de morele weerstand nog versterkt. Koning Albert I groeide in deze omstandigheden, net als koningin Wilhelmina tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland, uit tot het symbool van het "heldhaftig strijdende België".

De schok van augustus 1914 kwam zo hard aan omdat hij, ondanks alles, onverwacht was. De aanslag in Sarajevo van 28 juni haalde ook in België de voorpagina's, maar de moord op de Oostenrijkse kroonprins werd geenszins ervaren als een directe bedreiging voor de nationale veiligheid. Het vertrouwen in de neutraliteit was, behalve op het hoogste beleidsniveau, nauwelijks aangetast door de verschillende waarschuwingen aan het adres van België.

De neutraliteit was meer dan een gewoonte geworden: zij werd beschouwd als een talisman, die het land beschermde en toeliet voorspoedig te leven. Na het Duits ultimatum aan Frankrijk en Rusland op 31 juli werd de algemene mobilisatie afgekondigd, maar regering en publieke opinie bleven tot het bittere einde hopen dat België, net als in 1870, aan het conflict zou ontsnappen. De kranten riepen eensgezind op tot "kalmte en vertrouwen". Op 2 augustus schreef Julius Hoste jr. in *Het Laatste Nieuws*: «Laat ons midden het orkaan dat over Europa losbarst, de noodige kalmte bewaren. Duitschland en Frankrijk hebben beloofd de onzijdigheid van België te eerbiedigen.... Niets kan een paniek in België wettigen». Nog op 3 augustus klampte *Le Soir* zich vast aan de *Paroles rassurantes du ministre d'Allemagne à Bruxelles*⁴. Gelijkaardige reacties blijken ook uit de procesverbalen van het Bureau van de BWP. In de periode tussen 28 juni en 4 augustus kwam de internationale situatie welgeteld één keer aan bod: pas op 30 juli werd er kort gesproken over de stijgende spanning in Europa en over de positie van België⁵. Het ultimatum van 2 augustus, waarin Duitsland vrije doorgang vroeg door België, maakte evenwel een einde aan alle illusies.

• De *Leo Belgicus* dateert reeds van 1583. In het interbellum waren België en Nederland op bepaalde terreinen lang niet meer zo nauw met elkaar verweven.

4 HLN en HV, 2.VIII.1914; LS, 3.VIII.1914. Voor de houding van België aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog moeten we nog steeds verwijzen naar R. DEVLEESHOUWER, *Les Belges et le danger de guerre, 1910-1914*, (Interuniversitair Centrum voor Nieuwste Geschiedenis, Verhandelingen, I) Leuven en Parijs, 1958.

5 Procesverbalen van het Bureau van de Algemene Raad en van de Algemene Raad van de BWP, fiche 44 (AMSAB).

Aan de vooravond van de oorlog hadden Parijs en Londen weinig vertrouwen in de strijd lust van België⁶. De eensgezindheid, waarmee leger en bevolking zich tegen de Duitse invaller keerden, maakte dan ook grote indruk op de internationale publieke opinie. Zelfs *The Times* liet alle Brits flegma varen en had het op 27 augustus over «... het edelmoedig volk, wiens heldhaftigheid den eersten Duitschen aanval verijdeld heeft... België en de Belgen hebben een onvergankelijken roem verworven». De sympathie voor het "dappere, gemartelde" België werd nog aangewakkerd door de eerste berichten over de Duitse wreedheden. Bij de eindafrekening, na afloop van het conflict, moest België aanspraak kunnen maken op een ereplaats: diezelfde *Times* meende dat het land «krachtens de beginselen van eer en recht, dé eerste zal moeten zijn om vergoedingen en schadeloosstellingen te ontvangen»⁷.

De houding van Nederland

Eind juli 1914 nam ook in Nederland de ongerustheid toe. Op 31 juli werd, enkele uren voor België, de algemene mobilisatie afgekondigd en in deze moeilijke momenten zocht Den Haag, naar aloude gewoonte, behoedzaam toenadering tot Brussel. Op 2 augustus scheidden de wegen van beide buurlanden: Duitsland stelde een ultimatum aan België, maar voor Nederland leek het grootste gevaar geweken. Twee dagen later werd de scheiding bezegeld: Duitsland viel België binnen, de Nederlandse regering van haar kant bevestigde haar neutraliteitspolitiek. Het begin van de oorlog werd in Nederland op ongeloof onthaald: "Wereldoorlog! Midden in de zomer nog wel!" De strikte naleving van de neutraliteit door Den Haag kon in België – en in Frankrijk – maar op weinig begrip rekenen. De sluiting van de monding van de Westerschelde op 5 augustus voor oorlogsschepen van beide partijen veroorzaakte grote ergernis in Brussel, Parijs en Londen. Ook de blijvende handelsrelaties tussen Nederland en Duitsland en de wilde geruchten over de ongehinderde opmars van Duitse soldaten door Nederlands-Limburg versterkten de ontevredenheid over *la neutralité incertaine* van de noorderburen. België en de geallieerden waren van oordeel dat de Nederlandse neutraliteit in het begin van de oorlog wat al te nadrukkelijk in het voordeel van Duitsland werkte⁸.

6 A. DUCHESNE, «L'armée et la politique militaire belges jugées par les attachés militaires belges de France à Bruxelles», in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1961 (XXXIX) nr. 2, p. 391-430 en nr. 4, p. 1092-1126; 1962 (XL) nr. 2, p. 371-384 en nr. 4, p. 1188-1219. Ook de Franse gezant Anthony Klobukowski meende nog op 29 juli 1914 dat de Belgische regering zou kiezen voor een afwachtende, opportunistische houding: *Disposé par tempérament et par intérêt à se mettre du côté du plus fort, il pelotera, si j'ose dire, en attendant partie, et au moment opportun, volera au secours de la victoire* (J. STENGER, «Le cas de la Belgique», in *Opinion publique et politique extérieure*, I, 1870-1915, Milaan en Rome, 1981, 46).

7 HV, 27.VIII.1914.

8 RGP, dl. 109, p. 9-22 en p. 81-82 – Albéric Fallon, gezant in Nederland, aan Julien Davignon, minister van Buitenlandse Zaken, 29.VII.1914 en 2.VIII.1914 (ABZB, Cl B 227, III) – Nota Politieke Directie, 15.VIII.1914 (ID., Cl B 383) – M. DE WAELE, *Naar een groter België! De Belgische territoriale eisen tijdens en na de Eerste Wereldoorlog*, Gent, RUG, ODV, 1989, p. 206-210 – ID., «België en Nederland in augustus 1914», in *Vluchten voor de Grootte Oorlog. Belgen in Nederland, 1914-1918*, Amsterdam, 1988, p. 11-21.

De verslaggeving in de Nederlandse pers, met uitzondering van de pro-geallieerde *Telegraaf*, droeg alvast niet bij tot het bedaren van de gemoederen. Vooral de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, die financieel gesteund werd door Berlijn en als enige niet-Duitse krant in bezet België werd toegelaten, zette veel kwaad bloed. Meer dan één Belgische krant fulmineerde tegen de "razend-duitschgezinde" correspondent van de NRC. Volgens Myriam Verheyen, die de houding van de krant t.o.v. België tijdens de oorlog onderzocht, was de opstelling van de NRC eerder als "lauw" dan als openlijk pro-Duits te omschrijven. Maar precies de koele toon van de berichtgeving en het gebrek aan morele verontwaardiging over het Duits optreden joeg de Belgen de gordijnen in⁹. Het werd er niet beter op toen de anti-revolutionaire leider Abraham Kuyper de inval in België zowaar probeerde goed te praten: «Er kan een noodtoestand zijn, waarin een regering teneinde het volstrekte recht te handhaven, het beschreven recht breken moet»¹⁰. In België was er dan ook nauwelijks sprake van erkentelijkheid voor de opvang van de vele tienduizenden, die naar Nederland gevlucht waren. Ook de vluchtelingen zelf hadden het moeilijk om te geloven dat Nederland neutraal bleef. Zo meldde *Het Laatste Nieuws* op 25 augustus dat gevluchte Gentenaars in Terneuzen vertelden dat «de Belgen woedend zijn op dat land (Holland) omdat het zich niet aan onze zijde schaaft»¹¹.

België nam het Nederland bijna kwalijk dat het niét aangevallen was, de neutraliteit van het buurland werd als regelrecht verraad aangevoeld. Pers, publieke opinie en vele politici in België – en in Frankrijk – dachten in termen van *us* en *them*, Nederland, zoveel was duidelijk, *was not one of us*. Eind augustus deed zelfs het gerucht de ronde dat Frankrijk de oorlog verklaard had aan Nederland! Het bleek bijzonder moeilijk om dit anti-Nederlandse tij te keren. De officiële rechtzettingen, zowel van Belgische als van Nederlandse zijde, maakten maar weinig indruk op de publieke opinie. Zo kloeg de Nederlandse consul in Gent dat het «opmerkelijk» was «dat alleen in België steeds weer nieuwe sensationele berichten over Holland worden verbreid, welke gretig als feiten

* De grensovergang tussen Nederland en België in Weerhout in de dertiger jaren.
(Foto cwo2gm)

9 M. VERHEYEN, *De houding van de 'Nieuwe Rotterdamsche Courant' ten aanzien van België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, KUL, OLV, 1983.

10 L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 1: Voorspel*, Den Haag, 1969, p. 38-39.

11 HLN, 25.VIII.1914; HV, 23 en 29.VIII.1914. – Voor de vlucht en de opvang van de Belgische burgerbevolking in Nederland, zie ook M. HENDRICKX-VAN DER AVERT, «Vlucht en opvang van de burgerbevolking», in *Vluchten voor de Grootte Oorlog. Belgen in Nederland, 1914-1918*, p. 22-30.

worden aanvaard en rondgebazuind»¹². Al op 7 augustus schreef Henri van Weede, de gezant in Brussel, aan Den Haag dat de gemoederen zeer verhit waren: «Het publiek... heeft opgemaakt dat Nederland zijne neutraliteit niet verdedigt en met Duitschland heult. (...) Het is te hopen dat men nader tot beter inzicht zal komen, maar oogenblikkelijk wordt het voor onze landgenoten zeer moeilijk en komen vele klachten bij mij in». Van Weede vreesde dat deze reacties maar weinig goeds voorspelden voor de toekomst en op 29 augustus schreef hij een profetisch rapport aan minister van Buitenlandse Zaken John Loudon: «Ik voorzie, hoewel de Belgische regeering in die stemming volstrekt niet medegaat, dat, na afloop van den oorlog, eene zeer gespannen verhouding tusschen het Belgische en het Nederlandsche volk zal ontstaan»¹³.

Koopman en dominee

De gebeurtenissen van augustus-september 1914 lieten diepe sporen na in de verhouding tussen België en Nederland. De mentale kloof, die tijdens de eerste oorlogsmaanden was ontstaan, werd in de loop van het conflict alleen maar groter. Het optreden van de Nederlandse regering en diplomatie was er voor alles op gericht om het land buiten de oorlog te houden. Het behendig koorddansen, dat hiervoor vereist was, werd door België afwisselend geïnterpreteerd als angsthazerij, cynisch bochtenwerk of slecht vermomde Duitsgezindheid. Zo meende België dat Nederland slechts aan een Duitse inval ontsnapte door keer op keer te capituleren voor de eisen van Berlijn. En het regeringsstandpunt in Den Haag was, zacht uitgedrukt, wel erg praktisch: in maart 1916 beklemtoonde kabinetsvoorzitter Cort van der Linden dat «de regering niet de fout zou maken, die België te gronde had gericht en niet bij een schending van de neutraliteit dadelijk met de tegenpartij zou meegaan». Het negatieve beeld van Nederland in de geallieerde hoofdsteden werd nog versterkt doordat heel wat prominenten in de politiek, het leger en de diplomatie bekend stonden als Duitsgezind¹⁴.

De houding van de noorderburen was evenmin vrij te pleiten van zelfgenoegzaamheid of hypocrisie. Den Haag kende een morele meerwaarde toe aan de neutraliteit en stelde de oorlog graag voor als een rauw machtsconflict, waar Nederland niet alleen buiten, maar ook "boven" stond. Cort van der Linden meende dat «terwijl allen die aan den krijg deelnemen, noodlottig hun bewustzijn beperkt zien in ene enkele richting en worden meegesleept door haat en hartstocht, kunnen de neutralen hunne morele en

12 HLN, 14, 23 en 25.VIII.1914, 5.IX.1914; HV, 17 en 23.VIII.1914.

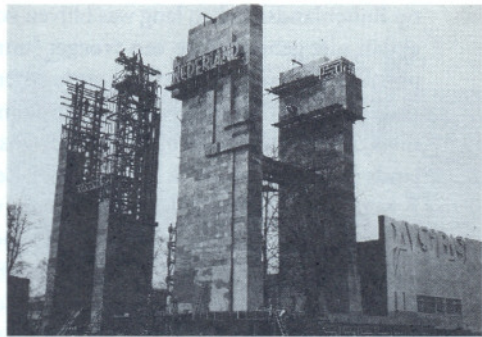
13 RGP, dl. 109, p. 28-29, 75-76, 127-128.

14 E.H. KOSSMANN, *op.cit.*, 419. De houding van Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt besproken door H.W. VON DER DUNK, «Nederland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog», in AGN, 1979, dl. 14, p. 40-52 – C. SMIT, *Hoogtij der neutraliteitspolitiek. De buitenlandse politiek van Nederland, 1899-1918*, Leiden, 1959 – ID., *Nederland in de Eerste Wereldoorlog*, Groningen, 1971-1973, 3 dln. – ID., *Tien Studiën betreffende Nederland in de Eerste Wereldoorlog*, Groningen, 1975. De belangrijkste documenten i.v.m. de Nederlandse opstelling tijdens de oorlog werden uitgegeven door C. SMIT, *Bescheiden betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland*, dl. 4, 1914-1917, Den Haag, 1962 en dl. 5, 1917-1919, I, Den Haag, 1964 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, vol. 109 en 116).

intellectuele kracht intact houden». De Leidense hoogleraar H.T. Colenbrander ging nog verder en schreef dat «ons zelfgevoel (ons) zeide, dat wij te goed waren, andermans eerzucht te mesten met ons bloed».

België, traditioneel minder geneigd tot zedenpreken, was er vast van overtuigd dat zijn morele positie tijdens de oorlog onaantastbaar was. Het had zeker geen lessen te krijgen van Nederland, want de bevlogen verklaringen over moraal en gerechtigheid beletten niet dat de noordburen zich ondertussen aardig verrijkten. Vooral tijdens de eerste oorlogsjaren

bleek de neutraliteit zeer voordelig voor de economie. Niet alleen de grote bedrijven, de scheepvaart en de boeren profiteerden van deze situatie, ook de smokkelhandel in de grensprovincies met Duitsland en België was bijzonder lucratief. *The Economist* becijferde begin april 1916 dat de Nederlandse oorlogswinst op dat moment ca. 200 miljoen £ bedroeg, *not unsatisfactory for a nation of 6 million people*, zoals het weekblad droogjes opmerkte¹⁵. Het nationale inkomen steeg van 2346 miljoen gulden in 1914 tot 3202 miljoen in 1917¹⁶. Dergelijke vaststellingen deden het Nederlands imago in de geallieerde hoofdsteden uiteraard geen goed. De uitval van Philippe Berthelot, de nummer twee van het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken, was typerend: *Nous n'avons pas à ménager des neutres dont la voix ne s'est jamais élevée contre la violation de la neutralité de la Belgique, contre les abominations commises par les troupes allemandes. Les neutres ont gagné de l'argent, et se sont enrichis à nos dépens*¹⁷. De uitspraak van de Staten van Holland in 1654, die stelde dat navigatie en commercie «de ziele en de innerlijke subsistentie van den Staat» uitmaakten, werden door België en de geallieerden ten volle beaamd¹⁸.

• Het modernistisch paviljoen van Nederland op de Internationale tentoonstelling van Antwerpen in 1930. (Foto cwo2gm)

III. Na de wapenstilstand

De Belgische gebiedseisen in Nederlands-Limburg: het misverstand over het oude en het nieuwe vaderland

De herrie over Limburg en de sluiting van de Scheldemonding tijdens de augustusdagen van 1914 herinnerde België opnieuw aan het gebiedsverlies van 1839, dat m.n.

15 C. SMIT, «De staat en de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij», in *Tien Studiën...*, p. 91-93 – RGP, dl. 109, p. 429-433.

16 E.H. KOSSMANN, *op.cit.*, p. 419-422.

17 Edmond de Gaiffier, gezant in Parijs, aan baron Beyens, minister van Buitenlandse Zaken, 28.IX.1916 (ABZB, Cl B 337).

18 J.L. HELDRING, *Een dilettant*, Amsterdam, 1989, p. 78-79.

op Buitenlandse Zaken lang was blijven voortleven. Ongebreidelde annexatieplannen, al dan niet gebaseerd op een vroeger "onrecht", vormden een vast onderdeel van het politiek discours in zowat alle oorlogvoerende landen, en België was geen uitzondering. Volgens sommige ministers, diplomaten en hogere officieren toonde de Duitse inval duidelijk aan dat de Belgische defensie in de toekomst op de Maaslinie in Nederlands-Limburg en de Scheldelinie in Zeeuws-Vlaanderen moest kunnen steunen. Bovendien werd aan België in het begin van de oorlog zowat de hemel op aarde, en dus ook ruime gebiedswinst, beloofd. Vooral in Frankrijk waren de politieke milieus van oordeel dat Nederland "gestraft" en België "beloond" moesten worden voor hun houding in het begin van het conflict. Concreet wilde dit zeggen dat België vergoed moest worden met Nederlands-Limburg en/of Zeeuws-Vlaanderen. Deze onbesuise beloften werden door heel wat ministers en diplomaten uitermate serieus genomen, meer zelfs, zij hebben het hoofd van verschillende bewindslui danig op hol gebracht. Het neutrale Nederland bevond zich tijdens de oorlog in een geïsoleerde positie, de internationale sympathie voor België was daarentegen nog nooit zo groot geweest. Een steeds grotere groep beleidsmakers ging geloven dat de kans op gebiedswinst ten nadele van Nederland reëel was. Aan de top van het ministerie van Buitenlandse Zaken werden vanaf 1917 zorgvuldig de kansen onderzocht voor een pro-Belgische campagne in Nederlands-Limburg na afloop van de vijandelijkheden¹⁹.

België maakte in dit verband nog een andere kapitale fout. Het rekende er op dat m.n. in Nederlands-Limburg de herinneringen aan, om niet te zeggen de nostalgie naar het "Belgisch verleden" nog steeds voortleefde. De scheidingsregeling van 1839 was noch in Nederland, noch in Limburg enthousiast begroet. In Holland was er nauwelijks interesse voor "dat ellendig strookje land", en het integratieproces van Limburg bij Nederland verliep traag en moeizaam. In het laatste kwart van de 19de eeuw begon de kentering en groeide er langzaam een Nederlands-nationaal gevoel in de provincie. De impact van de Nederlandse staat, hoe onvolkomen ook, liet zich voelen en stilaan vervaagde de herinnering aan het "Belgisch verleden". Door de ontsluiting van de mijnen rond de eeuwwisseling nam de belangstelling van Holland voor Limburg gevoelig toe, wat leidde tot een grotere wederzijdse bekendheid. Tijdens de oorlog werd het integratieproces voltooid. De Limburgse bevolking achtte zich wat gelukkig dat zij, in tegenstelling tot de Belgische burens, de dans ontsprongen was. De contacten met Luik en de Belgische provincie Limburg werden verbroken en Limburg richtte zich, mede onder druk van de omstandigheden, definitief op het Noorden²⁰.

19 Paul Guillaume, gezant in Parijs, aan Davignon, 15.IX.1914, baron de Lalaing, gezant in Londen, aan Davignon, 14.IX.1914, Paul Hymans, buitengewoon gezant in Londen, aan Davignon, 29.III.1915, Nota's Politieke Directie, 6.III.1915 (ABZB, Cl B 383) – RGP, dl. 109, p. 28-29, 57-63, 75-76, 87-89, 103-104, 120-121, 127-128, 164 – M. DE WAELE, *Naar een groter België...*, p. 201-211 en 370-387.

20 P. ORBONS & L. SPRONCK, «Limburgers worden Nederlanders: een moeizaam integratieproces», in *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, 1966 (CII), p. 31-54 – R. OP DEN CAMP, «Vreemd vaderland. Limburg en de Nederlandse natie in de 19de eeuw», in *Spiegel Historiaal*, 1993 (XXVIII), nr. 10, p. 387-392.

Na de wapenstilstand waren de relaties tussen België en Nederland uitermate gespannen. Er kon inmiddels geen twijfel meer over bestaan dat België, ondanks de aanhoudende verdeeldheid in de regering, aanstuurde op de inlijving van Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. De herziening van de verdragen van 1839, waarin de neutraliteit en de grenzen van het land waren vastgelegd, stond centraal in het eisenprogramma voor de vredesconferentie. De meeste Franstalige kranten steunden de gebiedseisen en creëerden een ware sfeer van verdachtmaking t.o.v. Nederland. Op Buitenlandse Zaken was er zoals gezegd een ambitieus *plan de campagne* voorbereid om, na afloop van het conflict en nog voor het begin van het vredesoverleg, de annexatie van Nederlands-Limburg te forceren. Ondanks het ogenschijnlijke optimisme beseften sommige beleidsmakers dat de campagne in Limburg zich als erg moeilijk aankondigde. Twee omstreden beslissingen van de Nederlandse regering leken België aanvankelijk in de kaart te spelen: op

10 november werd de afgezette Duitse keizer Wilhelm II in het land toegelaten, twee dagen later stond Den Haag Duitse soldaten toe doorheen Nederlands-Limburg naar huis terug te keren. Beide beslissingen werden door de geallieerden zeer slecht onthaald. In Den Haag, waar de regering vooral in beslag genomen werd door de binnenlandse onrust en de zogenaamde "revolutiepoging" van de socialistische leider P.J. Troelstra, waren tekenen van paniek merkbaar. Ook de reder Ernst Heldring, die door Den Haag als officieus lobbyist werd ingezet in Londen en Parijs, zag de zaken somber in: «Het ziet er naar uit, dat de onverklaarbare houding onzer regeering, de Duitse troepen zonder voorafgaand overleg met de Entente door te laten, gebruikt zal worden om ons te dwingen den Keizer uit te leveren. Daarmede zullen wij dan tevens allicht een stuk Limburg of Zeeuwsch-Vlaanderen aan de Belgen kwijtraken»²¹. In deze omstandigheden was het niet zo verwonderlijk dat de Generale Staf van het Nederlandse leger paraatheidsstudies maakte, om de Belgische dreiging of mogelijk gebiedsverlies te voorkomen.

• De legendarische voetbalwedstrijden tussen België en Holland. Hier in maart 1940 in Antwerpen: België won.
(Foto's cwo2gm)

21 J. DE VRIES (ed), *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring, 1871-1964*, Utrecht, 1970, p. 267, 273.

De terugtocht van de Duitse soldaten door Limburg had intussen voor grote beroering gezorgd op Buitenlandse Zaken: men zag hierin niet alleen een kans om Nederland verder te discrediteren bij de geallieerden, de "haviken" op de Politieke Directie wilden veel verder gaan. M.n. secretaris-generaal Pierre Orts, de tweede man van het departement, wilde zeer hoog spel spelen: hij wilde de terugtocht aangrijpen om een Belgische en/of geallieerde militaire aanwezigheid in Limburg uit te lokken, wat de annexionistische campagne aanzienlijk kon vergemakkelijken. Op 15 november stelde hij aan minister van Buitenlandse Zaken Paul Hymans, die bij koning Albert in Brugge verbleef, volgende tegenmaatregelen voor:... *demandeur par réciprocité le passage des troupes belges par le Limbourg avec droit d'entretenir lignes d'étape*. Hymans liep minder hard van stapel, hij gaf er de voorkeur aan de reacties van de VS en Groot-Brittannië af te wachten. Hymans' bezadigd antwoord belette Orts niet om op diezelfde 15 november gespierde instructies naar de gezanten in Parijs, Londen, Washington en Rome te zenden. De gezant in Londen moest aan het *Foreign Office* duidelijk maken dat de aanwezigheid van Duitse soldaten in Limburg de geallieerde opmars naar de Rijn aanzienlijk kon bemoeilijken²². Gezant de Gaiffier had in Parijs minder moeite om de Fransen voor het Belgisch voorstel te winnen. President Raymond Poincaré zinspeelde zelf op mogelijke "tegenmaatregelen" en op de Quai d'Orsay toonde Philippe Berthelot zich, zoals steeds, bijzonder strijdlustig. Niet alleen een geallieerde bezetting van Limburg drong zich op, de Belgische troepen mochten niet aarzelen om de provincie binnen te rukken:... *allez-y, marchez, une occasion aussi favorable ne se retrouvera plus*. Berthelot had al contact opgenomen met maarschalk Ferdinand Foch en het kwam er nu op aan om de andere geallieerden te overtuigen²³. Dit liet Orts zich geen twee keer zeggen, en op 18 november vertrokken telegrammen in die zin naar Londen, Washington en Rome. De voortvarende Orts werd opnieuw tot de orde geroepen door Hymans: deze had met de koning overlegd en voor de tweede maal remden staatshoofd en minister af. Albert achtte militair ingrijpen in Limburg weinig opportuun en gaf de voorkeur aan een streng formeel protest. Hymans sloot zich daarbij aan en benadrukte dat België zich in geen geval de wrevel van de VS en Groot-Brittannië op de hals mocht halen. Het was intussen duidelijk geworden dat noch Washington, noch Londen de zaak op de spits wilden drijven, en België moest zich daar noodgedwongen bij neerleggen²⁴. Zeer tot ongenoegen van de Belgische delegatie speelden noch de keizerkwestie, noch de terugtocht door Limburg

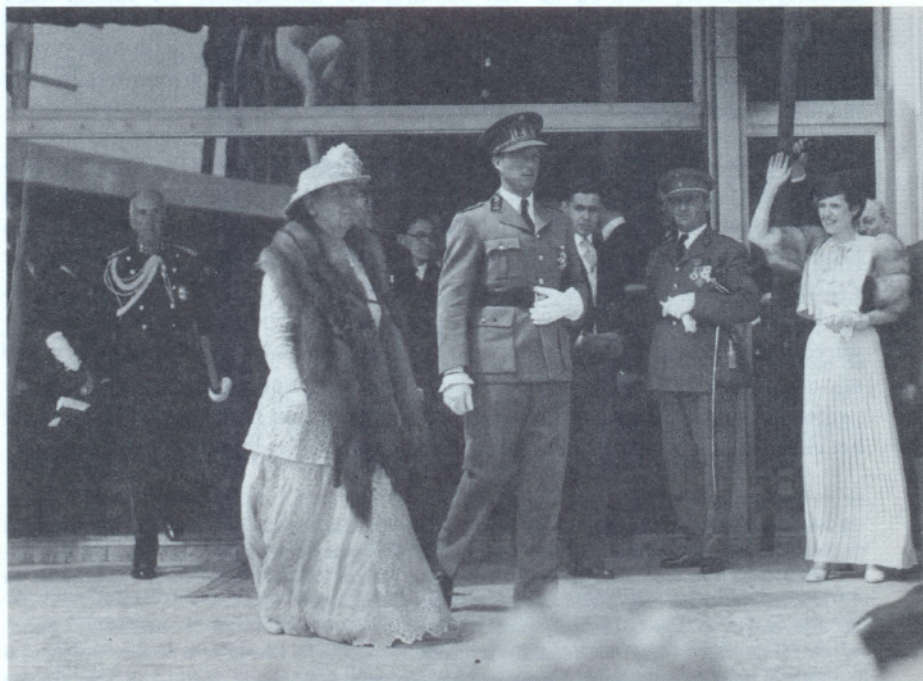
22 Nota Orts, 15.XI.1918, Orts aan Hymans, *id.*, aan Fallon, *id.*, aan baron Cartier de Marchienne, gezant in Washington, *id.*, aan baron Moncheur, gezant in Londen, 17.XI.1918, Hymans aan Orts, *id.*, Gaiffier aan Orts, 15.XI.1918 (ABZB, Cl B 227, III).

23 Gaiffier aan Hymans, 18.XI.1918 (ABZB, Cl B 227, III).

24 Orts aan Moncheur en Cartier, 18.XI.1918, Pro Memoria Politieke Directie, 19.XI.1918, Hymans aan Orts, 20.XI.1918, Gaiffier aan Hymans, 19.XI.1918, 28.XI.1918, Hymans aan Fallon, 22.XI.1918, Fallon aan Hymans, 23.XI.1918 en 5.XII.1918, Cartier aan Hymans, 18.XI.1918, 1, 2 en 18.XII.1918, Moncheur aan Hymans, 19 en 26.XI.1918, 18.XII.1918, Moncheur aan Orts, 20.XI.1918, Hymans aan Gaiffier, Moncheur en Cartier, 23.XI.1918, Nota Politieke Directie, 27.XI.1918, Balfour aan Moncheur, 17.XII.1918 (ABZB, Cl B 227, III) – RGP, dl. 117, p. 755.

een belangrijke rol tijdens de vredesconferentie, Groot-Brittannië en de VS beschouwden beide incidenten als afgesloten.

Ook de Belgische plannen om Limburg stormenderhand in te nemen waren bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Het leverde het overtuigende bewijs dat België, alle hoogdravende slogans over *nos frères séparés* ten spijt, geen enkele voeling meer had met de provincie. Voor België was de tijd in 1839 blijven stilstaan: de veelgeroemde herinneringen aan de scheiding behoorden voorgoed tot het verleden en de agressieve Belgische campagne werkte als een boomerang. De meerderheid van de Limburgse bevolking keerde zich unaniem tegen de Belgische aanspraken. De campagne ter plaatse steunde op een handvol mensen, overwegend Belgische vluchtelingen. Het aantal Nederlanders, dat bereid was om openlijk de nek uit te steken, was op de vingers van één hand te tellen. De Nederlandse overheid had het dan ook niet moeilijk om de Belgische agitaties onschadelijk te maken. De Oranjemanifestatie van 8 december 1918 in Maastricht, waaraan 15.000 mensen deelnamen, groeide uit tot een grote protestbetoging tegen de Belgische eisen. De Limburgers wilden bij Nederland blijven, of zoals de wat bombastische oproep tijdens de Oranjemanifestatie luidde: «Wij BEGEEREN, wij VERLANGEN, wij WILLEN niets anders dan te blijven wat wij zijn: NEDERLANDERS en nog eens NEDERLANDERS». Op 9 december werd het comité

* De vorsten Leopold en Wilhelmina openen gezamenlijk de grote Watertentoonstelling in Luik in mei 1939. (Foto cwo2gm)

Limburg bij Nederland opgericht, dat de anti-Belgische acties in heel de provincie coördineerde en waarvan bijna alle Limburgse prominenten deel van uitmaakten. In februari 1919 verspreidde het comité een petitie, die door 172.543 Limburgers ondertekend werd²⁵.

Anderzijds versterkte de onvermoede Belgische gebiedshonger het nationaal gevoel in Nederland. De Oranjemanifestaties van november-december 1918 waren niet alleen gericht tegen de "revolutiepoging" van Troelstra, zij werden door de regering ook dankbaar aangegrepen om te reageren op de Belgische dreiging. Minister van Buitenlandse Zaken Herman van Karnebeek gaf dit openlijk toe: «Het land is Troelstra dank verschuldigd. Hij heeft andere geesten opgewekt dan hij dacht op te roepen. Door het geheele land gaat een nieuwe geest van trouw en vaderlandsliefde, die verheffend is en in hoge mate imponerend»²⁶.

Nationaal gevoel en *nationalisme des nationalistes* in België

Op 18 december 1918 werd in Brussel het *Comité de Politique Nationale* opgericht als rechts-nationalistische drukkingsgroep, o.l.v. algemeen secretaris en duivel-doet-al Pierre Nothomb. Dit Comité, dat bestond uit oudgedienden van de nationalistische coterieën in Le Havre en Parijs, ijverde op zeer rumoerige wijze voor gebiedswinst. Begin 1919 werd het stichtingsmanifest van het CPN op grote schaal verspreid en de nationalisten riepen particulieren, gemeente- en provincieraden en drukkingsgroepen allerhande op om dit manifest te ondertekenen. Deze oproep bleef niet zonder gevolg: begin juli hadden 275.000 particulieren en 1650 (op 2600) gemeenteraden het manifest ondertekend.

Deze respons was des te merkwaardiger omdat de annexionistische perscampagne, geleid door de exilkranten *Le XXe Siècle* en, vanaf 1918, *La Nation Belge*, maar een beperkte weerklank gekregen had in het bezette land. Tijdens de oorlog peilde baron Léon Capelle, directeur-generaal van de Commerciële Directie van Buitenlandse Zaken, op verzoek van de regering, bij prominenten uit de politieke, economische en academische wereld naar hun visie op het naoorlogse België. Gewaagde gebiedseisen waren in het bezette land nauwelijks aan de orde:... *ces visées ambitieuses n'ont trouvé aucun écho. On les a traitées d'extravagances*. De meeste ondervraagden lieten er geen twijfel over bestaan dat de bevolking andere zorgen aan het hoofd had: zij snakten naar het einde van de oorlog en een terugkeer naar normale levensomstandigheden²⁷.

25 M. DE WAELE, *Naar een groter België...*, p. 683-692 – ID., «De Belgische annexionistische campagne in Nederlands-Limburg, 1914-1920», in *Acta van het Colloquium over de Geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse Betrekkingen tussen 1815 en 1945*, Gent, 1982, p. 353-395 – *Le Limbourg à la Hollande. La protestation du Limbourg hollandais, 1918-1919*, Roermond, 1919.

26 RGP, dl. 117, p. 755 – *Le Limbourg à la Hollande...*

27 De antwoorden op deze rondvragen zijn te vinden in *Enquêtes sur l'avenir de la Belgique* (ABZB, Cl B 377), en *Notes des personnalités envoyées spontanément par le baron Capelle antérieurement aux enquêtes parties du Havre* (*Idem*, Cl B 217). Het citaat is afkomstig uit de reactie van het Brusselse liberale gemeenteraadslid André Brassinne.

Was de respons op het CPN-manifest dan te wijten aan de onbetwistbare climax van het nationaal gevoel na de bevrijding? En in hoeverre herkenden al deze ondertekenaars zich in *le nationalisme des nationalistes* van Nothomb en Co? Betekende hun steun aan de CPN-oproep dat een aanzienlijk gedeelte van de publieke opinie gebiedswinst ten koste van Nederland steunde? Ondanks de geringe populariteit van de noorderburen rond de jaarwisseling 1918-1919 lijkt dit weinig waarschijnlijk. Het manifest moet eerst en vooral in het juiste tijdsperspectief, d.w.z. in de euforische sfeer na de bevrijding, gesitueerd worden. Bij brede lagen van de bevolking leefde de overtuiging dat het land recht had op betere militaire garanties en ruime schadeloosstellingen, en het Comité speelde hier met een zekere handigheid op in. In de loop van april-mei 1919 werd de respons op het CPN-manifest dan weer gestimuleerd door de ontevredenheid over de behandeling, die België op de vredesconferentie was te beurt gevallen. Van een voorkeursbehandeling was niets in huis gekomen en de publieke opinie concludeerde dat de mogendheden België volledig in de steek hadden gelaten.

Alhoewel de nationalistenvan het CPN zich opwierpen op als de grote verdedigers van de nationale eenheid, veroorzaakte hun agressieve campagne aanzienlijke binnenlandse verdeeldheid. De gebiedseisen in Nederland zorgden voor grote onenigheid in de drie grote politieke partijen, en tussen Vlamingen en Franstaligen. De meeste Vlaamse – en ook sommige Franstalige – politici en beleidsmakers waren tegen deze eisen gekant. De nationalistenvan beschouwden zich als de beste pleitbezorgers van de Belgische zaak, maar hun steun aan de annexionistische campagne bracht het prestige van het land in Nederland en daarbuiten heel wat schade toe.

Pierre Nothomb mocht dan, met karakteristieke zin voor overdrijving, het CPN in juni hebben uitgeroepen tot de grootste politieke organisatie van het land, na de vredesconferentie verdwenen de nationalistenvan snel uit de belangstelling. Deze vaststelling bevestigt de noodzaak om een onderscheid te maken, hoe moeilijk en delicaat ook, tussen "het nationaal gevoel", dat leeft bij brede lagen van de bevolking, en *le nationalisme des nationalistes*, of het nationalisme als alles dominerende ideologie²⁸. Onder de naam *Parti de la Renaissance Nationale* namen Nothomb en zijn medestanders deel aan de eerste naoorlogse parlementsverkiezingen van 16 november 1919. Het resultaat was ontvondterend: de nationalistenvan haalden bijna nergens meer dan 5% van de stemmen en stuurden één verkozenen naar de Kamer. Bij de verkiezingen van 22 november 1921 was het resultaat nog slechter: de *Parti National Populaire* diende alleen lijsten in voor de provincieraden, en behaalde geen enkele verkozenen²⁹.

28 Zie ook R. TOMBS, «Introduction», in *Nationhood en Nationalism in France. From Boulangerism to the Great War, 1889-1918*, Londen, p. 3-7.

29 F. BALACE, «Fascisme et catholicisme politique dans la Belgique francophone de l'entre-deux-guerres», in *Handelingen van het XXXIIe Vlaams Filologencongres*, Leuven, 1981, p. 148-149 – J. BEAUFAYS, «Aspects du nationalisme belge au lendemain de grande guerre», in *Annales de la Faculté de Droit à Liège*, 1971 (XVI), p. 105-171 – B. DELCORD, «A propos de quelques 'chappelles' politico-littéraires en Belgique (1919-1945)», in *Bijdragen van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1988, nr. 10, p. 161-164 – M. DE WAELE, *Naar een groter België...*, p. 943-948.

IV. De erfenis van 1914

Veiligheid en zelfstandigheid in België en Nederland

Het vredesverdrag van 28 juni 1919 betekende een ontgoocheling over heel de lijn voor België: het leverde noch een nieuw statuut, noch betere veiligheidsgaranties op. De gebiedseisen in Nederland waren op het onverbiddelijk njet van de VS en Groot-Brittannië gebotst. De Belgische veiligheidsproblemen werden verschoven naar een commissie, belast met de herziening van de verdragen van 1839 en waarin, naast de mogendheden, ook België en Nederland vertegenwoordigd waren. De onderhandelingen gingen eind juli 1919 in weinig serene omstandigheden van start: beide buurlanden moesten, uitgerekend op een moment dat hun verstandhouding een absoluut dieptepunt bereikt had, een oplossing vinden voor problemen, die hun relaties sinds 1839 bemoeilijkten. De kwalijke invloed van de annexionistische campagne liet zich voortdurend gelden, want Brussel onderschatte nog steeds de woede, die de gebiedseisen in Nederland hadden veroorzaakt.

Bovendien stonden de objectieven van België en Nederland lijnrecht tegenover elkaar en het wederzijds onbegrip was na de wapenstilstand alleen maar toegenomen. België wilde voor alles een herhaling van de gebeurtenissen van 1914 vermijden en meende dat de noorderburen de morele plicht hadden daarbij te helpen. De kansen op gebiedsuitbreiding mochten dan verkeken zijn, België wilde, via duidelijke afspraken met Nederland, betrokken worden bij de verdediging van de Maas- en Scheldelinies in Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. De noorderburen wezen dit resoluut af en zij toonden nauwelijks begrip voor de veiligheidsobsessie van de Belgen. Nederland had aan de oorlog een onwrikbaar geloof in de bescherming van zijn neutraliteit overgehouden. Den Haag was er in geslaagd om vier jaar «letterlijk en figuurlijk buiten schot te blijven, wat in brede kringen van het volk en bij de meeste van zijn politieke leiders de verwachting wekte dat, mocht het ooit weer tot een grote oorlog komen, Nederlands neutraliteit opnieuw gerespecteerd zou worden»³⁰.

Dit alles betekende niet dat de raakpunten tussen het Belgisch en Nederlands buitenlands beleid verdwenen waren, wel integendeel. Beide buurlanden waren erg gesteld op hun zelfstandigheid en wilden buiten de conflicten tussen de Europese mogendheden blijven. Zij wantrouwden een dominant Frankrijk en wilden hun buitenlandse koers vooral op Londen afstemmen. Maar deze onmiskenbare parallellen werden door de schok van de oorlog volledig verdoezeld. Nederland zag zich graag als een middelgrote mogendheid die, veilig verschanst achter haar neutraliteit en haar dijken, van op afstand toekeek op de meningsverschillen tussen Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland. De Belgische internationale positie was veel minder comfortabel: het land bevond zich midden in het strijdgewoel en wilde zowel zijn veiligheidsgaranties als zijn aandeel in de herstelbetalingen verzekeren. Dat militaire samenwerking met

30 L. DE JONG, *op.cit.*, p. 59-60.

België ook gevaren kon inhouden voor de Nederlandse veiligheid werd door Brussel dan weer genegeerd. Beide landen waren heilig overtuigd van hun eigen gelijk en bleken niet bereid om te luisteren naar de argumenten van de tegenpartij³¹. De onderhandelingen raakten in de herfst van 1919 hopeloos vast en werden in mei 1920 zonder resultaat opgeschort.

De Groot-Nederlandse slagschaduw

De Eerste Wereldoorlog vormde een belangrijke stimulans voor het Belgisch nationaal gevoel, maar tijdens diezelfde oorlog werd ook de basis gelegd voor de anti-Belgische opstelling van een gedeelte van de Vlaamse Beweging. Sommige Nederlanders, m.n. de historicus-publicist F.C. Gerretson, lieten zich graag door Duitsland gebruiken als "nuttige werktuigen" bij de creatie van de Groot-Nederlandse Beweging³². Sommigen leiden daaruit af dat de Belgische gebiedseisen een soort weerwraak waren voor de betrokkenheid van enkele Nederlanders bij de plannen om België op termijn te vernietigen.

Alhoewel aanvullend onderzoek in dit verband zeer welkom zou zijn, lijkt dit toch weinig waarschijnlijk. Het debat over mogelijke gebiedswinst werd in België onmiddellijk na het begin van de oorlog geopend. Al op 15 september 1914, toen de regering nog in Antwerpen verbleef, werd de eerste versie van het toekomstig eisenprogramma uitgewerkt. De interesse voor Nederlands-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen ging lijnrecht terug op de scheidingsregeling van 1839 en werd extra gestimuleerd door de gebeurtenissen van augustus 1914, m.n. door de zwakheden in de defensie die aan het systeem van 1839 werden toegeschreven.

De regering in Le Havre beschikte evenmin over de *Bescheiden betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland* of de verzamelde werken van Lode Wils. Men zou met een boutade kunnen zeggen dat de Belgische regering even weinig vermoedde van de Duitse plannen als de Neder-

• Ook in betere kringen stonden Nederland en België in sportontmoetingen tegenover elkaar. Op deze foto uit 1932 een hockeystrijd voor vrouwen in Brussel. (Foto cwo2gm)

31 M. DE WAELE, *Naar een groter België...*, p. 1257-1281.

32 Voor de creatie en de doelstellingen van de Groot-Nederlandse Beweging en de rol van de Nederlanders in dit verband, zie L. WILS, «De Grootnederlandse Beweging, 1914-1944. Ontstaan, wezen en gevolgen», in *Acta van het Colloquium over de Geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse Betrekkingen tussen 1815 en 1945*, Gent, 1982, p. 415-450; ID., *Honderd jaar Vlaamse Beweging. Deel II. Geschiedenis van het Davidsfonds, 1914 tot 1936*, Leuven, 1986, p. 22-30; ID., *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Leuven en Apeldoorn, 1992, p. 197-205.

landse overheid van de drieste Belgische ambities in Limburg. De houding van de noorderburen tijdens de oorlog, gekoppeld aan de ruime aandacht in sommige Nederlandse kranten voor de gebeurtenissen in Vlaanderen, had tot grote ontstemming geleid en de meeste Belgische beleidsmakers waren niet van plan om de noorderburen veel te ontzien. *Hardliners* zoals minister van Kolonies Jules Renkin verwezen alle scrupules inzake de gebiedseisen zonder meer naar de prullenmand: *Il n'y a aucune solidarité entre la Belgique et la Hollande. Les Hollandais nous jaloussent. Ils n'ont pas cessé de nous nuire. La politique hollandaise depuis trois siècles s'est efforcée de nous imposer des servitudes pour obtenir à notre détriment des avantages économiques*³³.

Na de wapenstilstand werd de connectie tussen annexionisme en Groot-Nederlandse Beweging wel opvallend, en zij zette zich verder door in de tussenoorlogse periode. De Groot-Nederlanders en de activisten, die naar Nederland waren gevlucht, lieten geen kans liggen om de gehate Belgische staat in verlegenheid te brengen en zij hebben de toch al gespannen relaties tussen België en Nederland extra bemoeilijkt. Zij kregen hierbij geregeld de steun van Pierre Nothomb en zijn overgebleven medestanders, die evenmin een gelegenheid lieten voorbijgaan om de normalisering van de relaties tussen België en de Nederlandse "erfvijand" tegen te werken. De incidenten, uitgelokt door Nothomb en Co, hadden op zich weinig te betekenen, maar zij hielden wel de herinnering aan de gebiedseisen levendig. Dit onzalige souvenir, gekoppeld aan het niet aflatend gestook van de Groot-Nederlanders, heeft een definitieve regeling van de Belgisch-Nederlandse problemen voor 1940 belet.

Aanvankelijk maakten de drieste Belgische campagne-stunts van rond de jaarwisseling 1918-1919 het de Groot-Nederlandse-activistische connectie wel erg gemakkelijk. In augustus 1919 publiceerde het Vlaamsch Persbureau, dat na de oorlog met Duitse steun in Den Haag was opgericht door enkele activisten, een vertrouwelijke instructienota van Buitenlandse Zaken, bestemd voor de Belgische "agenten" in Nederlands-Limburg. In deze nota, van de hand van de onverbeterlijke Pierre Nothomb, werden ze opgeroepen om de plaatselijke bevolking voor een "terugkeer" naar België te winnen. De publicatie, niet toevallig tijdens een rustpauze in de onderhandelingen tussen België en Nederland, miste haar doel niet. De nota toonde immers zwart op wit aan dat de campagne in Limburg door Buitenlandse Zaken was georchestreerd en de verontwaardiging in Nederland, waar men nog altijd niet beseftte hoe vër België daarbij had willen gaan, was algemeen. In Nederland gingen onmiddellijk stemmen op om de besprekingen met België af te breken. Ook het geheim memorandum van de commandant van het veldleger, generaal Burger, aan waarnemend opperbevelhebber van de Land- en Zeemacht, generaal Pop, van 16 september 1919 was meer dan

33 Renkin aan Joris Helleputte, minister van Landbouw, 2.X.1915 (ARA, Fonds Helleputte, 606) – M. DE WAELE, *Naar een groter België...*, p. 238.

waarschijnlijk een gevolg van dit incident. De onderhandelingen liepen kort daarna hopeloos vast en werden eind mei 1920 opgeschort³⁴.

De besprekingen tussen België en Nederland werden pas eind 1924 hervat en leidden begin april 1925 tot een nieuw verdrag. De politieke en militaire kwesties waren inmiddels naar de achtergrond verdwenen, de overeenkomst handelde in hoofdzaak over economische en commerciële problemen. Het akkoord werd in België, op de harde Belgisch-nationalistische kernen na, goed onthaald. In Nederland daarentegen lokte het verdrag een storm van kritiek uit. De Nederlandse havensteden, geleid door Rotterdam, en de plaatselijke belangengroepen, vormden front met de Hollandse aanhangers van de Groot-Nederlandse Beweging en met de uitgeweken activisten in een Nationaal Comité van Actie. De havensteden meenden dat de Nederlandse belangen waren opgeofferd ten voordele van concurrent Antwerpen. De Groot-Nederlanders, onder aanvoering van de onvermijdelijke Gerretson, poneerden dat het verdrag de vermaledijde Belgische staat alleen maar zou versterken. De verwerping van het verdrag kon alleen maar de Vlaamse Groot-Nederlanders ten goede komen. De tegenstanders haalden hun slag thuis: op 24 maart 1927 werd het verdrag door de Eerste Kamer verworpen³⁵.

Na de afwijzing van het verdrag kenden de relaties tussen de twee buurlanden een nieuw dieptepunt. Het Nederlands wantrouwen t.o.v. de "ulterior motives" van Brussel werd nog extra gestimuleerd door de vermeende Franse greep op het buitenlands en militair beleid. Het latente wantrouwen t.o.v. Frankrijk leefde, zij het om verschillende redenen, tijdens de oorlog zowel in Vlaamse milieus als op het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. De koppeling van communautaire en internationale thema's leidde bij heel wat Vlaamsgezinden tot volgende redenering: zolang het buitenlands beleid in handen was van Franstaligen, waarvan sommigen, zoals minister van Buitenlandse Zaken Paul Hymans, tegenstanders waren van de Vlaamse eisen, zou België een vazal van Parijs zijn. De reactie van Frans Van Cauwelaert, bij de opname in de regering in 1916 van o.a. Paul Hymans, was tekenend. Als deze Brusselse liberale voorman minister werd, zo waarschuwde Van Cauwelaert, was het waarschijnlijk «dat België gaat afzakken naar een bestendig bondgenootschap met Frank-

34 M. DE WAELE, *Naar een groter België...*, p. 1294-1304. Het duurde nog tot 1977-1978 vooraleer de juiste toedracht aan het licht kwam. In 1977 onthulde Hendrik Mommaerts, de voormalige directeur van het Vlaamsch Persbureau, dat hij de nota gekregen had van Bob Standaert, de verbindingsman tussen de Frontbeweging en de activisten in Nederland. Hendrik Borginon voegde daar in februari 1978 in *De Standaard* nog aan toe dat een Fronter, verbonden aan het bezettingsleger in Duitsland, de nota had overgemaakt aan *Ons Vaderland*, het blad van de Frontpartij, en op die manier aan Standaert. (Zie ook H.D. MOMMAERTS, «Het Belgische expansionisme bij de herziening van de verdragen van 1839 en de vredesbesprekingen te Parijs in 1919», in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1977 (XXXVI), nr. 4, p. 193-204 – DS, 14 en 20.II.1978.)

35 M. DE WAELE, *Naar een groter België...*, p. 1420-1432 – R. SCHUURSMa, *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie*, Groningen, 1975.

rijk»³⁶. Dat diezelfde Franstaligen, en Hymans was een schoolvoorbeeld in dit verband, bijzonder wantrouwig stonden t.o.v. éézijdige samenwerking met de zuiderbuur konden of wilden veel Vlaamsgezinden niet begrijpen. Anderzijds werd de verhouding tussen Nederland en "het wispelturige Frankrijk" voor 1940 nog sterk getekend door het – verre – verleden. Het wantrouwen van Den Haag werd tijdens en na de oorlog aanzienlijk versterkt, aangezien Frankrijk lange tijd beschouwd werd als *le mauvais génie* achter de Belgische gebiedseisen. Het was dan ook niet zo verwonderlijk dat de Groot-Nederlandse propaganda nog voor het einde van de oorlog een zeker gehoor vond voor volgende stellingen: België was een satelliet van Frankrijk, en dit betekende dat het 1) een gevaar was voor Nederland (via de gebiedseisen) en 2) de Vlamingen verdrukte³⁷.

Na de oorlog legde het mistgordijn rond het Belgisch buitenlands beleid, en rond het Frans-Belgisch militair akkoord in het bijzonder, een zware hypotheek op de contacten met Nederland. De controverse rond het akkoord in België, die mede het gevolg was van de erg gesloten besluitvorming en de spaarzame toelichtingen van de verantwoordelijke ministers, leek de hogergenoemde stellingen van de Groot-Nederlanders alleen maar te bevestigen. Ook het befaamde incident rond de Utrechtse documenten in 1929, waarbij de vervalste tekst van het militair akkoord terecht kwam in de handen van de Groot-Nederlandse connectie, wakkerde de strijd rond het akkoord, en meteen het wantrouwen van Nederland, alleen maar aan³⁸. Wanneer Brussel vanaf 1930 omzichtig toenadering probeerde te zoeken tot Den Haag, raakten deze avances dan ook grotendeels verstrikt in de interne tegenstellingen van het Belgisch buitenlands beleid.

«Dit kan ons niet gebeuren»

In de loop van de jaren dertig werden België en Nederland, zoals zo vaak in het verleden, door de stijgende spanning in Europa opnieuw dichterbij elkaar gebracht. Het buitenlands beleid van beide landen vertoonde na 1933 een steeds grotere gelijkvormigheid. Nederland klampte zich meer dan ooit vast aan zijn zelfstandigheidspolitiek. België trachtte zich zoveel mogelijk los te maken van eerder aangegane verbintenissen: de beleidsmakers meenden dat, in een steeds onveiligere Europa, een zelfstandige koers nog het meest aangewezen was. Ondanks de omzichtige toenaderingspogingen in de jaren 1936-1940 behielden de relaties tussen Brussel en Den Haag een zekere dubbelzinnigheid. Sommige Belgische beleidsmakers hadden gehoopt dat, na de "offi-

36 Van Cauwelaert aan Prosper Poulet, 2.I.1916 (AMVC, *Fonds Van Cauwelaert*).

37 Zie ook H.L. WESSELINK, «Vier eeuwen Frans-Nederlandse betrekkingen: het soortelijk gewicht van de geschiedenis», in *Internationale Spectator*, 1988 jg. 42, p. 791-797 – L. WILS, *De Grootnederlandse Beweging, 1914-1944*, p. 29.

38 G. PROVOOST, «Het Frans-Belgisch militair akkoord van 1920 en de zaak van de Utrechtse documenten in 1929», in *Res Publica*, 1969 jg. 11, nr. 2, p. 327-349 – L. WILS, «Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse Beweging en de Vlaamsnationalistische», in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1982 jg. 41, nr. 2, p. 95-120.

ciële" afkondiging van de onafhankelijkheidspolitiek in 1936, Nederland zich bereid zou tonen tot nauwere militaire samenwerking, maar dit bleek een misrekening. De Eerste Wereldoorlog werd in Den Haag onveranderlijk als een heilig precedent beschouwd en Nederland twijfelde geen moment aan de doelmatigheid van zijn zelfstandigheidspolitiek.

Bovendien werden de Belgisch-Nederlandse relaties nog steeds gekenmerkt door een latent wederzijds wantrouwen. Aan Nederlandse zijde stak het annexionistische spook nog af en toe de kop op. Op het Belgisch ministerie van Buitenlandse Zaken was het "verraad" van 1914 nog levendig aanwezig: *Rappelons, enfin qu'en 1914, la Hollande n'a pas cru devoir nous aider militairement et que toute son attitude actuelle indique qu'au cas où pareille éventualité viendrait se produire, elle veut garder les mains libres*³⁹. De Belgische gezant in Den Haag beschouwde Nederland niet alleen als de ultieme *nation of shopkeepers*, hij sloot zelfs niet uit dat... *devant la grandeur du danger redouté, la Hollande va essayer de composer avec l'Allemagne afin de s'y soustraire et réaliser une entente qui pourrait devenir un très grand danger particulièrement pour la Grande Bretagne*⁴⁰.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was de houding van Nederland grotendeels vergelijkbaar met de opstelling van België net voor de Eerste Wereldoorlog. De meeste bewindslui, aangevoerd door minister-president de Geer, geloofden dat Nederland, indien het scrupuleus neutraal bleef, niet zou aangevallen worden en riep op tot "waakzaamheid en vertrouwen". Zij konden of wilden niet geloven dat, na meer dan een eeuw vrede en afzijdigheid, Nederland bij een Europees conflict zou betrokken worden. Alhoewel minister van Buitenlandse Zaken van Kleffens zich binnenskamers pragmatischer toonde dan sommige van zijn collega's, verdedigde ook hij in het openbaar de verheven positie van Nederland. Nog op 25 januari 1940 stelde hij in de Tweede Kamer dat een inval in een neutraal land «de collectiviteit in zijn diepste roerselen (raakt); dat roept alom in de ganse wereld krachten op van weezin, van bittere haat en rechtmatige dwang naar vergelding»⁴¹.

Den Haag bleef nog tot eind maart 1940 hopen dat het, net als in 1914, aan het conflict zou ontsnappen. Maar op 10 mei 1940 gebeurde het ondenkbare, voor het eerst sinds 1785 rukte een vreemde strijdmacht Nederland binnen. De algemene verontwaardiging bleek uit de proclamatie van koningin Wilhelmina van 10 mei, die bij herhaling herinneringen oproept aan de toespraak van koning Albert op 4 augustus 1914. Nederland had met «angstvullige nauwgezetheid» een «stipte neutraliteit» in acht genomen. Duitsland had de «plechtige toezegging» gedaan dat de neutraliteit van

39 B. VAN WAESBERGHE, «De Belgisch-Nederlandse verhoudingen en het gevaar van een Duitse aanval op de Lage Landen», in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1994-1995 (XXV), nr. 1-2, p. 154 en 178.

40 B. VAN WAESBERGHE, *op.cit.*, p. 126 en 132.

41 L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 2: Neutraal*, Den Haag, 1969, p. 162-163.

Nederland «zou ontzien worden zolang wij haar zelf handhaafden». Maar «in de afgelopen nacht was door de Duitse weermacht zonder de minste waarschuwing een plotselinge aanval op ons gebied gedaan». Wilhelmina richtte daarbij «een vlammend protest tegen deze voorbeeldloze schending van de goede trouw en aantasting van wat tussen beschaafde staten behoorlijk is». De nationale verontwaardiging, die in Nederland in 1940 even groot was als in België in 1914, liet het snelle ontstaan van een nationale consensus rond de betekenis van "de oorlog" gemakkelijk toe. In België was dit, zoals bekend, een ander verhaal: de koningskwestie, de collaboratie en de repressie droegen alle bij tot een sterke partijpolitieke en communautaire polarisering, waardoor er van een nationale consensus helemaal geen sprake was⁴².

* MARIA DE WAELE studeerde nieuwste geschiedenis aan de Gentse Universiteit. Zij was achtereenvolgens werkzaam als aspirante bij het NFWO en als assistente bij het Seminarie voor de Hedendaagse Ontwikkeling van de Binnen- en Buitenlandse Politiek (UG). Sinds 1991 is zij als deeltijds docente verbonden aan het Limburgs Universitair Centrum. In 1989 promoveerde zij op een proefschrift over de Belgische buitenlandse politiek tijdens en na de Eerste Wereldoorlog.

Gebruikte afkortingen

ABZB	Archief Buitenlandse Zaken België
AGN	<i>Algemene Geschiedenis der Nederlanden</i>
AMSAB	Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging
AMVC	Archief en Museum van het Vlaams Cultuurleven
ARA	Algemeen Rijksarchief
Cl B	<i>Classement Belge</i>
CPN	<i>Comité de Politique Nationale</i>
DS	<i>De Standaard</i>
HLN	<i>Het Laatste Nieuws</i>
HV	<i>Het Volk</i>
LS	<i>Le Soir</i>
NRC	<i>Nieuwe Rotterdamsche Courant</i>
ODV	Onuitgegeven doctoraatsverhandeling
OLV	Onuitgegeven licentiaatsverhandeling
RGP	<i>Rijks Geschiedkundige Publicatiën</i>

42 L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 3: Mei 1940*, Den Haag, 1970, p. 36-41 – P.R.A. VAN IDDEKINGE, J.C. CONSTANT & A. KORTHALS ALTES, *Nederland 1940-1945. De gekleurde werkelijkheid*, Ede, 1985, p. 8-11 – A.F. MANNING, «Nederland en het buitenland, 1918-1940», in AGN, 1979, dl. 14, p. 360-364. Voor de verwerking op termijn van oorlog en bezetting in noord en zuid, zie ook *Spiegel Historiae*. Themanummer: *Nieuwe visies op de Tweede Wereldoorlog in Nederland en België*, 1994 jg. 29, p. 3-4.